

**Тема НДР: «ДИФЕРЕНЦІЙОВАНИЙ ПІДХІД ДО ОРГАНІЗАЦІЇ
ПЕДАГОГІЧНОГО ПРОЦЕСУ В ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ
(КІНЕЦЬ ХІХ – ПЕРША ТРЕТИНА ХХ СТ.)»**

Державний реєстраційний номер НДР: 110U001228

Терміни виконання НДР: 2010–2012 рр.

Науковий керівник НДР: Дічек Наталія Петрівна, доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник, завідувач лабораторії історії педагогіки Інституту педагогіки НАПН України.

Назва державної цільової програми або напрямку і проблеми галузевого дослідження: Напрямок 3. Історія педагогіки. Порівняльна педагогіка.

Проблема дослідження: Розвиток національної педагогіки.

Вид тематики: фундаментальне дослідження.

У ході проведення дослідження здобуто такі **основні наукові результати:**

– **визначено** зміст державних нормативно-правових документів щодо розвитку шкільництва в Україні (УСРР) у 1919–1932 рр. в аспекті індивідуалізації навчально-виховного процесу (прагнення спрямувати навчальний процес до особистості дитини, до її фізіологічної і психічної природи) та зовнішньої диференціації мережі закладів, яка здійснювалася за територіально-економічним (міська і сільська 7-річна трудшкола), професійним (профшколи, ФЗУ, ШСМ) ухилами, за національним критерієм (навчальні заклади різних типів для національних меншин);

– **схарактеризовано** найпоширеніші прояви диференційованого підходу до організації дитинства у 20-ті – на початку 30-х рр., зумовлені започаткуванням й утіленням державного поділу (Кодекс законів УСРР, 1922 р.) всього дитячого населення на 3 основні групи (нормальні діти, діти анормальні, безпритульні і малолітні правопорушники), відповідно до чого і розбудовували систему навчально-виховних закладів; **розкрито** роль новостворених у 20-х роках державних науково-дослідних установ (лікарсько-педагогічні кабінети, Всеукр. інститут охорони здоров'я, УНДП, Укр. психоневрологічний інститут) у здійсненні масової диференціації дитячого населення (головне – за розумовим і фізичним розвитком) і реалізації індивідуального підходу до дітей у спеціалізованих навчально-виховних закладах на засадах педології і рефлексології;

– **з'ясовано** впровадження в українське шкільництво ідей НОП і її складника – психотехніки як реалізації початкових проявів внутрішньої диференціації навчання у формі проведення масової профорієнтаційної і профконсультаційної роботи серед учнівської молоді України у 20-ті роки;

– **встановлено** особливості підручникотворення у добу Української революції (1917–1920) і в радянський період 1920–1932 рр.: на першому

зазначеному історичному відтинку домінував лінгво-національний вектор у видруку підручників, на другому – його було доповнено створенням нових за формою і змістом (відповідно до комплексної системи навчання, до запровадженого лабораторно-бригадного методу навчання, до реалізації територіально-економічного, професійного і національного ухилів) навчальних книг;

– **обґрунтовано** тенденції диференціації змісту шкільної освіти, спричинені політикою українізації, – розширення змісту навчальних програм за рахунок масового введення вивчення української мови і українознавчих предметів, врахування своєрідності складу населення (сільське і міське), врахування формування змісту середньої освіти залежно від регіональних потреб або їх специфіки, активізація диференціації навчально-методичного забезпечення початкової і середньої освіти;

– **визначено** особливості організації навчально-виховної роботи в російських школах УСРР у 20-ті роки на тлі політики коренізації та українізації;

– **висвітлено** практику запровадження політехнізації навчального процесу як форми здійснення диференційованого підходу в українському шкільництві на прикладах діяльності дитячих містечок (Одеське дитмістечко ім. III Інтернаціоналу, Київське дитмістечко «Ленінське»);

– **доведено**, що церковно-парафіяльні школи (у період з кінця XIX ст. і до 1917 р.) як форма зовнішньої диференціації початкової освіти, незважаючи на істотно вужчий порівняно з початковими школами імперського Міністерства народної освіти зміст навчальної програми, на здійснення навчання не материнською (українською), а російською мовою, відіграли і позитивну роль, бо сприяли поширенню елементарної освіти серед неспроможних верств населення (насамперед – селян, які становили переважну кількість населення на українських підросійських землях);

– **представлено** особливості діяльності земських шкіл (ост. третина XIX ст. і до 1917 р.) порівняно з іншими формами початкової освіти, що реалізовувалася в Російській імперії (відсутність обов'язкових або сталих навчальних програм, залежність їх функціонування від фінансової спроможності засновників, неактивне запровадження ручної праці як предмета вивчення, сприяння розвитку мережі навчальних закладів у місцях компактного проживання німецького, болгарського, польського, грецького населення на українських землях).

У результаті дослідження **підготовлено**:

- Диференційований підхід в історії української школи (кінець XIX – перша третина XX ст.) : монографія / Сухомлинська О.В., Дічек Н.П., Березівська Л.Д., Гупан Н.М., Бондар Л.С., Антоненко Н.Б., Антоненко М.Я., Філімонова Т.В., Куліш Т.І., Шевченко С.М. – К. : Педагогічна думка, 2013. – 650 с.

Рекомендації щодо впровадження результатів фундаментальної НДР. Результати дослідження поглиблюють знання студентів з загальнопедагогічних дисциплін, що сприятиме удосконаленню професійної підготовки майбутніх фахівців, усвідомленню ними генези соціально-педагогічної практики в Україні.

Результати дослідження можуть бути використані для проведення досліджень науковцями НАПН України і науковцями споріднених гуманітарних галузей.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ З ТЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ

НАУКОВА ПРОДУКЦІЯ МОНОГРАФІЇ

1. Диференційований підхід в історії української школи (кінець XIX – перша третина XX ст.) : монографія / Сухомлинська О.В., Дічек Н.П., Березівська Л.Д., Гупан Н.М., Бондар Л.С., Антонєць Н.Б., Антонєць М.Я., Філімонова Т.В., Куліш Т.І., Шевченко С.М. – К. : Педагогічна думка, 2013. – 650 с.

СТАТТІ

1. Антонєць М. Висвітлення проблеми вивчення дитини на сторінках журналу “Шлях освіти” (20-ті роки XX ст.) / Михайло Антонєць // Рідна шк. – 2012. – № 6. – С. 68–72.

2. Антонєць М. Я. Методи диференціації навчання в українській радянській школі (1-а третина XX ст.) / М. Я. Антонєць // Педагогічний альманах : зб. наук. пр. – Херсон, 2012. – Вип. 15. – С. 263–269.

3. Антонєць М. Я. Організаційні форми диференціації української радянської шкільної освіти (перша третина XX ст.) / М. Я. Антонєць // Наук. зап. Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова : зб. наук. ст. Сер. Пед. та іст. науки. – К., 2012. – Вип. 104. – С. 20–29.

4. Антонєць М. Я. Типи закладів шкільної освіти в Українській Радянській Соціалістичній Республіці (20-ті роки XX ст.) / М. Я. Антонєць // Педагогічний альманах : зб. наук. пр. – Херсон, 2012. – Вип. 13. – С. 282–287.

5. Антонєць Н. Б. «... возможно большее внимание к индивидуальности каждого...»: реалізація ідей про диференційований підхід у київській Приватній чоловічій гімназії В. Науменка (1905–1913) / Н. Б. Антонєць // Наук. зап. Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова : зб. наук. ст. Сер. Пед. та іст. науки. – К., 2012. – Вип. 103. – С. 19–28.

6. Антонєць Н. Б. До витоків становлення станової диференціації у вітчизняній освіті (друга половина ХУІІІ) / Н. Б. Антонєць // Обрії. – 2011. – № 2. – С. 4–7.

7. Антонєць Н.Б. Доброчинність в історичній ретроспективі (Олександрівська школа-хутір для глухонімих) // Педагогічна освіта : теорія і практика: зб. наук. пр. – Кам’янець-Подільський : ПП “Медобори 2000”, 2010. – Вип. 6. - 0,6.

8. Антонєць Н. Б. З історії діяльності інститутів шляхетних дівчат : Київський інститут шляхетних дівчат у спогадах його вихованок / Н. Б. Антонєць // Педагогіка та психологія : зб. наук. пр. Харків. нац. пед. ун-ту ім. Г. Сковороди. – Х. : Курсор, 2011. – Вип. 39. – С. 112–119.

9. Антонєць Н. Б. Законодавчі документи щодо діяльності земств у галузі шкільництва як відображення політики станової диференціації в Російській імперії / Н. Б. Антонєць // Педагогічний альманах : зб. наук. пр. – Херсон, 2012. – Вип. 16. – С. 261–268.

10. Антонєць Н.Б. Уроки історичного досвіду : Олександрівська школа-хутір для глухонімих (1903-1911) // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи : зб. наук. праць Уманського держ. пед. ун-ту ім. П.Тичини. – Умань : ПП Жовтий О.О., 2010. – Вип. 32. - 0,6.

11. Антонєць Н. Б. Сторінка педагогічного грінченкознавства радянської доби / Н. Б. Антонєць // Шлях освіти. – 2011. – № 3. – С. 24–28.

12. Березівська Л. Диференціація навчання як форма індивідуального підходу до дитини у працях українських педагогів (1917–1919) / Лариса Березівська // Рідна шк. – 2011. – № 8/9. – С. 75–80.

13. Березівська Л. Д. Ідеї індивідуалізації та диференціації навчання у Проекті єдиної школи в Україні (1917–1919) / Л. Д. Березівська // Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка : зб. наук. пр. / редкол.: Огнев'юк В. О., Бєх І. Д., Хоружа Л. Л. [та ін.]. – К. : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2011. – № 1 (15). – С. 4–9.

14. Березівська Л. Ідея організації та змісту шкільної освіти на засадах диференціації в діяльності Наркомосу УСРР (друга половина 20-х років ХХ ст.) / Лариса Березівська // Освіта Донбасу. – 2012. – № 4. – С. 67–77.

15. Березівська Л. Ідея організації шкільної освіти на засадах індивідуалізації та диференціації у діяльності Наркомосу УСРР на початку 20-х років ХХ ст. / Лариса Березівська // Педагогічний дискурс : зб. наук. пр. / [голов. ред. І. М. Шоробура]. – Хмельницький, 2012. – Вип. 11. – С. 17–24.

16. Бондар Л.С. Диференційований підхід до організації педагогічного процесу у діяльності державних гімназій та реальних училищ (кін. ХІХ – поч. ХХ ст.) // Рідна школа. – 2010. - № 9. - 0,5.

17. Бондар Л. Особливості диференційованого підходу до навчального процесу у навчальних закладах Духовного відомства (кін. ХІХ – до 1917 р.) / Людмила Бондар // Рідна шк. – 2012. – № 6. – С. 62–67.

18. Бондар Л. С. Відображення ідей про диференційований підхід до навчання у змісті освіти початкової школи (кінець ХІХ – до 1917 р.) / Л. С. Бондар // Рідна шк. – 2011. – № 8/9. – С. 69–74.

19. Бондар Л. С. Особливості диференційованого підходу до навчального процесу у державній початковій школі (кін. ХІХ – до 1917 р.) / Л. С. Бондар // Педагогіка і психологія. – 2011. – № 3. – С. 121–128.

20. Бондар Л.С. Особливості організації навчального процесу у діяльності державних гімназій та реальних училищ (кін. ХІХ – поч. ХХ ст.) // Педагогіка і психологія. – 2010. - № 4. - 0,5.

21. Гупан Н. М. Відображення диференційованого підходу у методичному апараті шкільних підручників (20-ті рр. ХХ ст.) / Н. М. Гупан // Психолого-

- педагогічні проблеми сільської школи : зб. наук. пр. – Умань, 2012. – Вип. 43. – Ч. 1. – С. 221–226.
22. Гупан Н. М. Диференціація у змісті шкільних підручників (20-ті – початок 30-х рр. ХХ ст.) / Н. М. Гупан // Проблеми сучасного підручника : зб. наук. пр. / [редкол., наук. ред. О. М. Топузов]. – К., 2012. – Вип. 12. – С. 90–96.
23. Гупан Н. Здійснення диференціації у змісті шкільних навчальних книг доби Української революції / Нестор Гупан // Рідна шк. – 2012. – № 10. – С. 53–57.
24. Гупан Н. М. Перші здобутки вітчизняного підручникотворення у контексті диференціації навчання школярів (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) / Н. М. Гупан // Педагогіка та психологія : зб. наук. пр. / за заг. ред. акад. І. Ф. Прокопенка, чл.-кор. В. І. Лозової. – Х., 2011. – Вип. 39. – С. 95–101.
25. Гупан Н. М. Підходи до диференціації змісту шкільних підручників кінця ХІХ – початку ХХ ст. / Н. М. Гупан // Проблеми сучасного підручника : зб. наук. пр. / [редкол., голов. ред. В. М. Мадзігон ; наук. ред. О. М. Топузов]. – К. : Пед. думка, 2011. – Вип. 11. – С. 521–527.
26. Дічек Н. Внесок Київського лікарсько-педагогічного кабінету у реалізацію диференційованого підходу до організації дитинства у 20-ті рр. ХХ ст. / Наталія Дічек // Шлях освіти. – 2012. – № 3. – С. 40–46.
27. Дічек Н. Внесок Одеського лікарсько-педагогічного кабінету у реалізацію диференційованого підходу до організації дитинства в Україні у 20-ті рр. ХХ ст. / Наталія Дічек // Іст.-пед. альм. – 2012. – № 2. – С. 80–87.
28. Дічек Н. П. Внесок О. Лазурського у дослідження дитинства у контексті індивідуалізації навчання і виховання / Н. П. Дічек // Рідна шк. – 2011. – № 11. – С. 36–40.
29. Дічек Н.П. Деякі висновки з дослідження історії розвитку новаторських навчально-виховних закладів в Україні у ХХ ст. / Наталія Дічек // Історико-педагогічний альманах. -2010. №2. - 0,5.
30. Дічек Н. П. Диференціація навчання як проблема розвитку вітчизняного шкільництва в імперську добу (80-ті рр.ХІХ ст. – до 1917 р.) / Н.П. Дічек // Культурно-історична спадщина Польщі та України як чинник розвитку полікультурної освіти : зб. наук. пр. / за ред. В. Кременя, Т. Левицького, С. Сисоєвої. – К. ; Хмельницький, 2011. – С. 232–241.
31. Дічек Н. П. Диференційований підхід до навчального процесу: спроба ретроаналізу / Н. П. Дічек // Шлях освіти. – 2011. – № 4. – С. 28–33.
32. Дічек Н. П. Доробок О. Лазурського у галузі експериментальних досліджень дитинства (поч. ХХ ст.) / Н. П. Дічек // Наук. зап. Харків. НПУ ім. Г. Сковороди. – Х. : Курсор, 2011. – Вип. 48. – С. 121–125.
33. Дічек Н. П. Педагогічна антропологія – рушій еволюції вітчизняних педагогічно-експериментальних досліджень (остання третина ХІХ – початок ХХ ст.) / Н. П. Дічек // Неперервна проф. освіта: теорія і практика : наук.-метод. журн. – 2012. – Вип. 1/2. – С. 88–99.

34. Дічек Н.П. Підходи до розгляду проблеми диференційованого навчання в історії українського шкільництва (80-ті рр.. ХІХ ст. - до 1917 рр.) / Наталія Дічек // Освіта Донбасу. -2010. -№ 9. - 0,6.

35. Дічек Н. Прояви диференційованого підходу до організації дитинства в Україні у 20-ті рр. ХХ ст. / Наталія Дічек // Педагогіка і психологія. – 2012. – № 3. – С. 34–42.

36. Куліш Т. Вплив політики українізації на розвиток мережі шкільної освіти та структури навчальних закладів в 20-х роках ХХ ст. / Т. Куліш // Гуманіт. вісн. ДВНЗ “Переяслав-Хмельницький національний педагогічний університет імені Г.Сковороди”. – Переяслав-Хмельницький, 2011. – Вип. 22. – С. 76–81.

37. Куліш Т. Погляди на українізацію школи в працях українських педагогів та діячів освіти / Т. Куліш // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах : зб. наук. пр. Запоріж. нац. ун-ту. Сер. Пед. науки. – Запоріжжя, 2012. – Вип. 4. – С. 132–137.

38. Сухомлинська О. В. Психотехніка – втрачений напрям радянської педагогічної науки і практики / О. В. Сухомлинська // Пед. і псих. науки в Україні : зб. наук. пр. : в 5 т. – К., 2012. – Т. 1 : Загальна педагогіка та філософія освіти. – С. 107–125.

39. Сухомлинська О. Психотехніка – втрачений напрям радянської педагогічної науки і практики / Ольга Сухомлинська // Іст.-пед. альм. – 2012. – № 2. – С. 6–12.

40. Філімонова Т. В. Особливості зовнішньої диференціації дитячих установ соціуму України (20-ті рр. ХХ ст.) / Т. В. Філімонова // Освіта Донбасу. – 2011. – № 4 (147). – С. 85–94.

41. Філімонова Т. В. Політехнізація і освітні процеси в дитячих містечках України (20–30-ті роки ХХ ст.) / Т. В. Філімонова // Освіта Донбасу. – 2012. – № 4. – С. 95–100.

42. Шевченко С. Особливості організації диференційованого підходу до навчання дітей у російських школах УСРР в умовах українізації (20-ті роки ХХ ст.) / Світлана Шевченко // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи : зб. наук. пр. Уман. держ. пед. ун-ту ім. П. Тичини. – Умань, 2012. – Вип. 43. – Ч. 2. – С. 293–299.

43. Шевченко С. М. Особливості організації диференційованого підходу до навчання єврейських дітей шкільного віку в 1920–1932-х рр. початку ХХ ст. / С. М. Шевченко // Іст.-пед. альм. – 2011. – Вип. 1. – С. 81–86.

44. Шевченко С. М. Особливості організації диференційованого підходу до навчання єврейських дітей шкільного віку з особливими потребами (1920-1932 рр. початку ХХ ст.) // Науково-методичний збірник. Дитина із сенсорними порушеннями: розвиток, навчання, виховання. – Вип. 1. – Київ, 2010. - 0,5.

45. Шевченко С. М. Особливості організації диференційованого підходу до навчання польських дітей шкільного віку в 1920–1932-х рр. початку ХХ ст. Гуманітарні студії: Україна-Польща / С. М. Шевченко // Зб. наук. пр. / голови ред.

колегії: О. Завальнюк, С. Уляш. – Камянець-Подільський : ПП Зволейко Д. Г., 2010. – С. 204–210.

ТЕЗИ

1. Антонєць М. Я. Диференціяція української радянської шкільної освіти за типами навчально-виховних закладів (20-ті роки ХХ ст.) / М. Я. Антонєць // Анотовані результати науково-дослідної роботи Інституту педагогіки НАПН України за 2011 р. – К., 2012. – С. 77–78.

2. Антонєць М. Я. Соціально-педагогічні засади диференціяції української радянської шкільної освіти і соціального виховання дітей у 20-і роки ХХ ст. / М. Я. Антонєць // Анот. результати наук.-дослід. роботи Ін-ту педагогіки НАПН України за 2010 рік : наук. вид. – К. : Пед. думка, 2011. – С. 70–71.

3. Антонєць Н. Б. Реалізація ідей диференціяції та індивідуалізації навчання в приватних середніх освітніх закладах Києва (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) / М. Я. Антонєць // Анот. результати наук.-дослід. роботи Ін-ту педагогіки НАПН України за 2011 рік : інформ. вид. – К., 2012. – С. 78–79.

4. Антонєць Н. Б. Станова диференціяція як принцип діяльності закладів Відомства імператриці Марії // Анот. результати наук.-дослід. роботи Ін-ту педагогіки НАПН України за 2010 рік : наук. вид. – К. : Пед. думка, 2011. – С. 71–72.

5. Березівська Л. Д. Державна політика стосовно диференціяції організації та змісту шкільної освіти в період національно-демократичної революції в Україні (1917–1920) / Л. Д. Березівська // Анотовані результати науково-дослідної роботи Інституту педагогіки НАПН України за 2011 р. – К., 2012. – С. 72–75.

6. Березівська Л. Д. Державна політика щодо диференціяції організації та змісту шкільної освіти в Україні в імперську добу (кінець ХІХ ст. – 1917 р.) / Л. Д. Березівська // Анот. результати наук.-дослід. роботи Ін-ту педагогіки НАПН України за 2010 рік : наук. вид. – К. : Пед. думка, 2011. – С. 67–68.

7. Бондар Л. С. Підходи до диференціяції шкільного навчання у державній гімназійній та реальній освіті (кінець ХІХ – поч. ХХ ст.) / Л. С. Бондар // Анот. результати наук.-дослід. роботи Ін-ту педагогіки НАПН України за 2010 рік : наук. вид. – К. : Пед. думка, 2011. – С. 68–70.

8. Бондар Л. С. Реалізація ідей про диференційований підхід у початкових навчальних закладах (кін. ХІХ – до 1917 р.) / Л. С. Бондар // Анотовані результати науково-дослідної роботи Інституту педагогіки НАПН України за 2011 р. – К., 2012. – С. 81–83.

9. Гупан Н. М. Прояви диференціяції у змісті та методичному апараті шкільних підручників на межі ХІХ – ХХ ст. / Н. М. Гупан // Анотовані результати науково-дослідної роботи Інституту педагогіки НАПН України за 2011 р. – К., 2012. – С. 75–76.

10. Дічек Н. П. До формування експериментально-педагогічних засад індивідуалізації вітчизняного шкільного навчання (поч. ХХ ст.) / Н. П. Дічек // Анотовані результати науково-дослідної роботи Інституту педагогіки НАПН України за 2011 р. – К., 2012. – С. 71–72.

11. Дічек Н. П. Професіоналізація шкільної освіти як чинник розвитку диференціації навчання на українських землях в імперську добу // Анот. результати наук.-дослід. роботи Ін-ту педагогіки НАПН України за 2010 рік : наук. вид. – К. : Пед. думка, 2011. – С. 65–67.

12. Куліш Т. І. Розвиток мережі шкільної освіти та структури навчальних закладів під час українізації 20-х років ХХ ст. як прояв зовнішньої диференціації / Т. І. Куліш // Анотовані результати науково-дослідної роботи Інституту педагогіки НАПН України за 2011 р. – К., 2012. – С. 83–84.

13. Куліш Т. І. Упровадження української мови в систему шкільної освіти в період українізації 1920–1932 рр. як один з чинників диференціації мережі та структури навчальних закладів / Т. І. Куліш // Анот. результати наук.-дослід. роботи Ін-ту педагогіки НАПН України за 2010 рік : наук. вид. – К. : Пед. думка, 2011. – С. 72–73.

14. Філімонова Т. В. Диференційований підхід до педагогічного процесу в дитячих містечках УСРР (20-ті роки ХХ ст.) / Т. В. Філімонова // Анотовані результати науково-дослідної роботи Інституту педагогіки НАПН України за 2011 р. – К., 2012. – С. 84–85.

15. Філімонова Т. В. Особливості зовнішньої диференціації дитячих установ Соцвиху (20-ті рр. ХХ ст.) / Т. В. Філімонова // Анот. результати наук.-дослід. роботи Ін-ту педагогіки НАПН України за 2010 рік : наук. вид. – К. : Пед. думка, 2011. – С. 72–73.

16. Шевченко С. М. Діяльність німецьких і кримськотатарських шкіл у контексті здійснення диференційованого підходу до навчання в УСРР (1920–1932 рр.) / С. М. Шевченко // Анотовані результати науково-дослідної роботи Інституту педагогіки НАПН України за 2011 р. – К., 2012. – С. 86–87.

17. Шевченко С. М. Діяльність польських та єврейських шкіл як прояв національної освітньої політики в УСРР (1920–32 рр.) / С. М. Шевченко // Анот. результати наук.-дослід. роботи Ін-ту педагогіки НАПН України за 2010 рік : наук. вид. – К. : Пед. думка, 2011. – С. 75–76.

18. Шевченко С. М. Організаційний підхід до навчання єврейських дітей (1920–1932 рр. початку ХХ ст.) / С. М. Шевченко // Инновационные технологии в образовании : материалы VII Междунар. науч.-практ. конф., 20–22 сент. 2010 г., Ялта : сб. ст. : в 2 ч. / ред. совет: канд. пед. наук А. С. Аблятипов, канд. пед. наук Ю. М. Гавриленко, д.п.н. А. В. Глушман, д.п.н. Л. И. Даниленко [и др.]. – Ялта : РВВ КГУ, 2010. – Ч. 2. – С. 423–427.